

IVAN DOROVSKÝ

TVŮRCI OKOUZLENÍ ČESKEM

Ve více než půlstoletém vývoji prošla poválečná makedonská literatura několika fázemi a vystřídalo se v ní několik tvůrčích generací. Třebaže se vyvíjela v rámci jugoslávského meziliterárního a obecně kulturního společenství samostatně, přece jen měla některé společné rysy s bosensko-hercegovskou, černohorskou, charvátskou, slovinskou a srbskou literaturou.

Počátkem sedmdesátých let 20. století vstoupila do makedonské literatury početná básnická generace. Vedle Todora Čalovského (1945) např. debutoval Eftim Kletnikov (1948), Sande Stojčevski (1948), Vele Smilevski (1949) a také autor tohoto výboru Risto Lazarov (nar. 3. října 1949 ve Štipu).

S Ristem Lazarovem jsem se seznámil jednoho odpoledne na letním sídle našich dlouholetých přátel - klasičky literatury pro děti a mládež Olivera Nikolovové (nar. 1936) a autora zdařilých veršů pro děti Caneho Andreevského (nar. 1930) v Elen Kamenu na břehu Ochridského jezera nedaleko Strugy. Bylo mu tenkrát asi pětadvacet. Pracoval jako publicista a vydával s velkými finančními potížemi časopis *Balkan Studies* (poté mi poslal několik čísel, než časopis zanikl), v němž uveřejňoval svoje i cizí názory na situaci na Balkáně a v jeho rodné Makedonii. Zdál se mi plachý, málomluvný, zdrženlivý, ale velmi sečtělý, dokonale se orientující v domácí a v zahraniční politice. Z makedonských literárních periodik jsem znal mnohé jeho básně. Nijak jsem ho však nemohl zařadit k nějaké literární skupině, k nějaké poetice, k nějakému výraznému literárnímu a ideovému proudu.

Po návratu z cesty po slovanském jihu jsem si v dějinách literatury zjistil, že Risto Lazarov vstoupil do makedonské poezie prvotinou *Noční pták v parku* (1972, Nok na ptica vo parkot), která vyjadřovala revoltu mladé generace, vzpouru proti stranicko-byrokratickému řízení společnosti, nespokojenost mladých lidí s tím, jak žijí a jednájí dospělí. Básník v ní cynicky a s ironií jemu vlastní přesně vystihl stav tehdejší společnosti a doby. Zdařile v ní využil prvky z jazyka nekonvenčních schůzí, z jazyka nástěnek a plakátů. Dovede parodovat, vysmívat se, zkřížit různé významy slov. *Pozdě jsme pochopili, že něčí křesla/ mají zacpané uši/ a že se jim také hvězdy nabízejí jako umývačky nádob*, konstatuje R. Lazarov. *Pojďme posnídat referáty, v nichž se píše,/ že vlaštovky mohou za opožděné jaro/*

a odpovědnost za opožděný rozkvět růží/ ponesou/ ptáci, protože se zapomněli odstěhovat – říká Lazarov v jedné básni, v níž se obrací k hlídači parku. A v jiné básni konstatuje:

*Cesty před sebou nevidím
zmizely mi pod nohama
k čemu je mi rozum
když nemohu dýchat*

Po osmileté odmlce vyšla druhá Lazarovova básnická sbírka milostné lyriky *Jana* (1980). Ve verších se střídají radost, stesk a smutek. Odhalujeme v nich vzdálené asociace s makedonskými lidovými písněmi. Jsou to básně velmi emotivní, např. verše

*Jana to léto věnovala vlnám jezera
dvě kapky z modře svých andělských očí.*

Či

*Policajti mě devětkrát denně
prohlašují za zloděje hvězd.*

Nebo

*Tehdy jsem se naučil snít
pochopil jsem bolest větru
Zamiloval jsem si nebeskou galéru.*

Moderní básnické postupy přinesla třetí sbírka *Ošklivý chechot* (1983, Grozen kikut), v jejíchž verších nacházíme prvky černého humoru. Jak prozíravě upozornila literární kritika, lze v ní odhalit *funkční frazeologické celky, které geneticky patří do slovanského nebo balkánského areálu* (Ante Popovski). Jsou nositeli ironického nádechu a černého humoru. Autor tak uvedl do makedonské básnické tvorby frazeologismy, které obohacují estetický i formální výraz. *Básník, napsal literární kritik Vele Smilevski, s notnou dávkou sarkasmu píše o komárech, kteří neustále modloslužebně i polemicky bzučí, o potocích krve na televizních obrazovkách, o havarovaných cisternách na dálnicích i o houkajících sanitkách.* V Lazarovových básních se podle Smilevského *neustále střídají groteskní tóny a obrazy s tragickými akcenty ošklivého chechotu.*

Jestliže byl *Ošklivý chechot* ironizujícím a metaforickým celkem o každodenním životním chaosu, pak básnická sbírka *Kapky kyselé pravdy* (1985, Kapki kiselna vistina) přináší nekonvenční kritickou analýzu makedonské všednosti. Nekompromisně, vzdorovitě a energicky poukazuje na morální úpadek, pokrytectví, velkohubé frazérství, hédonistické užívání společenských hodnot. Skutečnost přitom zachycuje groteskně a hořce ironicky.

Let (léto) přes oceán (1988, *Let/o preku okean*) je básnickým deníkem určité tísně, chmury, lyrickým záznamem jistého autorova rozpoložení v době pobytu v Americe. Jeho setkání s všedním, často neurotizovaným i neurotizujícím americkým životem v něm vyvolává četné pochybnosti a úvahy. Verše mají povahu vyprávění, prostého sdělení skutečnosti. Autor se nemohl vyhnout tématu prostých makedonských lidí, které bída donutila hledat práci až za oceánem. Velmi výstižně a dojemně Lazarov zachytil melancholii vystěhovalců, jejich trvalou lásku k rodné zemi, s níž jsou jako pupeční šňůrou spojeni tradicemi a balkánským způsobem života, i jejich nesmírnou touhu po všem, co bylo nebo je „naše“: lidové písně, pohádky, odvěké zvyky, domácí jídla, pestrobarevné lidové kroje:

*V Americe se má dobře, ale každý druhý rok
přijíždí na dovolenou do Makedonie,
každý pátek obědvá fazole a pálivé papričky,
jen pro sebe schovává makedonskou rakiji,
dětem čte rozčuchanou azbuku v cyrilici
a zhotovuje jim lucerničky z melounových slupek.*

Risto Lazarov je autorem dalších básnických sbírek a rozsáhlých poem: *Gorjan v Dojranu* (1988, *Gorjan vo Dojran*), *Bod varu* (1990, *Točka na vrienje*), *Z Bitoly jsem šel* (1993, *Od Bitola pojdvov*), *Sotvanadějna* (1993, *Odvajnadežna*), *Siljan Čáp ještě jednou obléhá Makedonii* (1995, *Siljan Štrkot ušte ednaš ja obletuva Makedonija, také anglicky 1996*), *Hérakles* (1998, *Cherakle*), *Kolumbus* (2000, *Kolumbo*), *Tři na preferans* (2001, *Trojca za preferans*), *Odmlčená* (2003, *Odmolčena*), *Náhlá* (2005, *Nenadejna*) a zatím poslední sbírka *Česko mě okouzilo* (2006, *Čechopek*). Každá ze sbírek navazuje na předcházející básnické texty tak, že čtenář může sledovat bohatost námětů, strukturu skladby, jazyk a rytmus.

Siljan Čáp je podoba muže proměněného v ptáka ze známé makedonské lidové povídky, který ve dne ze svého hnízda na stromě u domu pozoruje, co dělá jeho manželka a rodina, obletuje zemi, aby viděl, co se děje v Makedonii, a v noci odlétá daleko přes moře. Je to nadčasový symbol, jehož prostřednictvím vypráví o dějinných událostech, společenské situaci, lidských osudech, touze a utrpení lidu Makedonie. V poemě se prolíná minulost s přítomností. Čáp se *učil dějinám z chyb a zeměpisu z bolesti, aby zjistil, která je poslední mapa/ makedonského atlasu bolesti/ a které je poslední písmeno/ v naší abecedě hněvu.*

Siljan Čáp z výšky sleduje vývoj privatizace (zde i v ostatních republikách bývalé Jugoslávie nazývané tranzice) spojené s rozkrádáním, zbláčením, to dantovské peklo, které vede důchodce, čekající i několik měsíců na svou penzi, k otázce, *kolik bolesti může národ vytrpět.*

Přitom pozvedá hlas proti nedobré situaci v makedonské kultuře, v níž se vše nivelizuje a staví na stejnou úroveň – tvůrčí duch, nesporný talent a mistrovství se mísí s improvizací, se simulací, s intelektuálním blufem. Jednu z mnoha příčin vidí básník mj. v nekompetentnosti a v tzv. intelektuální rezignaci. Každý mluví do všeho a všemu rozumí (podobně jako u nás!) – politice, ekonomice, kultuře,

umění. Intelektuálové však ztratili sebedůvěru i víru v sílu uměleckého slova, bojí se veřejně vystoupit např. proti šuntu a pornografii, které jsou vydávány za příspěvek k pluralistické demokracii. Převážná část tvůrců rezignovala a lhostejně stojí stranou. Intelektuálové nemají morální právo mlčet, uzavírat se do nějakých věží ze slonových kostí a tam si tvořit.

Čáp vidí různé konvertity, politické turisty a chameleóny, megalomany, vrtichovosty popíjející whisky s ledem, konformisty, samozvané arbitry, byznysmeny se zlatými řetízky a prsteny na ruku, kteří se na náměstích překřikují, kdo více miluje svou vlast, a kteří se v politice i v kultuře derou do čela, a vůbec ten dnes existující organizovaný chaos. Risto Lazarov ostatně důsledně prosazuje svoje krédo, že tvůrce nesmí zamlčet svou dramatickou dobu, nemá právo zakrývat existující zlo. Pravda a svoboda by měly být emblémem jeho tvorby.

V poémě o nejslavnějším řeckém hrdinovi Héraklovi Lazarov aktualizoval, „zmodernizoval“ mýtus a lokalizoval jej do Ameriky a Makedonie. Zasadil jej do prostředí vedle Sochy svobody, hazardu, newyorské burzy a centrálního parku, mezi pederasty a zloděje, do prostředí drog a pohlavní promiskuity. Héraklés se seznámil s makedonským odvážným světcem sv. Jiřím, na dovolenou se vrací do Evropy a do Makedonie atd. Zde se nebojácný rek pozastavuje nad situací v této zemi, když si klade aktuální a velmi bolavou otázku:

*Není snad Makedonie název
patřící minulosti?
Copak mohou existovat Makedonci
bez Makedonie?*

Přitom zachoval sled jednotlivých dvanácti skutků, které nebojácný a silný mladý muž vykonal, např. že usmrtil lva nebo hydru, zahnal ptáky, chytil Artemidinu laň se zlatými parohy, přinesl do Mykén živého kance, vyčistil Augiášův chlév, zkrotl krétského býka, přinesl tři zlatá jablka ze zahrad Hesperidek aj. Mýtus ovšem zcela přizpůsobil současné americké a makedonské realitě.

Také v poémě Kolumbus se stírá doba minulá s přítomností, aby mohl lépe zachytit současnou sociální a společenskou situaci, ironii osudu současné Makedonie i nového světového uspořádání. Kdyby Kryštof Kolumbus poznal nejprve Makedonii a její lidové písně proklínající Ameriku, kam odcházeli lidé za výdělkem, možná by ji ani nechtěl objevit, ironicky říká literární kritik G. Stardelov.

Básník srovnává Indiány v rezervacích, kteří hledí k obloze a hledají historickou pravdu, s Makedonci, kteří

*platí za všechno v dějinách
platí za každý pláč
novorozenců
platí každý úder do bubnu
při svatbách
a platí každou lamentaci matek
na hrobech*

Risto Lazarov v poémě *Kolumbus* je velmi otevřeně kritický k americké realitě, která dostává infuze všech krevních skupin, ale krev daruje pouze těm z téhož rodu. Připomíná Hirošimu a Nagasaki, Chile i Granadu. Vyslovuje se ke klíčovým otázkám současného světa, místy ironizuje napohled pravdivé zprávy četných rozhlasových a televizních stanic.

Obsahem poemy *Tři na preferans*, v níž autor vyzpíval lidskou odvahu a lidské stoupání ke hvězdám, jsou činy, objevy a myšlenky Mikuláše Koperníka, Giordana Bruna a nejmladšího a z nich nejdéle žijícího Galilea Galileiho, kteří nakonec zahynuli na hranici Svaté stolice, třebaže ne stejným způsobem. Pro všechny tři kacíře je podle básníka příznačný jejich staletí překračující pohled ke hvězdám, jejich paličatost, tvrdohlavost, jejich *fantazie a odvaha, jejich ostrost pohledu*. Jejich odkaz vyjadřují v závěru poemy verše: *necht' se denodenně opakuje: na bedrech tvrdohlavých/ leží dějiny světa*.

Věčnou hru preferansu trojice mužů umístil básník do hotelu Park v Ochridu. Karty hráli muži jenom ve dne, neboť po setmění pozorovali hvězdy. Všichni tři vyprávějí svůj životní příběh, v němž je častá ironie, parodie a parabola, místy se odvíjí v duchu lidové poezie. V příběhu každého z nich jsou četné narážky, např.

*Ponechte hvězdy
mimo politiku
neboť hvězdy strašně chtějí být apolitické*

nebo

*A přece se točí
Slunce, hle, lidé,
i se točí,
i světem otáčí
od Slunce k Měsíci
se jim točí hlava.*

Giordano Bruno se na své procházce po Evropě v Ženevě setkal s Franzem Kafkou, kterého v podvečer vede za ruku Milena Jesenská. V jedné z kavárniček se setkal s V. I. Leninem, v jiné kavárničce dokonce s Jorgem Luisem Borgesem. Trojice hráčů ukončí hru v karty a karty věnují *ochridskému muzeu/ hvězdné záře/ a odvěkého pohledu ke hvězdám*.

Z hlediska obsahového a kompozičního je básnická sbírka s neobvyklým názvem *Nečekaná* koncepčně velmi dobře skloubená. Vrací se v ní k orfickému, smutnému symbolu existence. Sbírka se skládá z úvodní básně *Srdce Emily Dickinsonové*, která předznamenává lyričnost celé knihy, a ze sedmi cyklů. Každý z cyklů tvoří sedm básní, jež jsou psány v tercínách (trojverších), které jsou podobné těm z *Božské komedie* Danta Alighieriho. Podle Georgiho Stardelova autor *zakládá svou báseň na principech své poetiky o chápání poezie jako lidsky hluboce směřodatné činnosti*. Verše se soustřeďují na krásu, na chválu lásky a krásy. Přitom zachycují dějinný rytmus lidského bytí. *To, co je náhlé, nečekané,*

je vždycky vykupitelné, prozřetelné, něco, co nás omamuje, přitahuje, okouzluje, udivuje podobně jako radost, která nám v životě přináší nečekaná setkání, nečekanou lásku, nečekanou píseň, nečekaný vzkaz nebo zprávu. Lazarov ve veškeré své poezii odhaluje, jakou přitažlivou moc má náhlé, nečekané, jak vyzdvihuje pomíjivé, dočasné v trvalé a trvalé v pomíjivé – konstatoval citovaný kritik.

K základním principům Lazarovovy poetiky patří sugesce, která ve sbírce *Nečekaná* ohlašuje určitý dodatečný význam slova ve verši a tím zvýrazňuje působivost myšlenky a emotivnosti básnického jazyka. Jsou to často stará, archaická, pozapomenutá slova nebo slovní spojení, jež se velmi často vyskytují především v lidových písních a která básník velmi dovedně vestavěl do celkové struktury básně. Vytvářejí jakési sepětí mezi minulostí a přítomností, obohacují metaforickou i rytmickou strukturu verše a dodávají mu tak zcela moderní výraz a význam. V básni *Sevdalino Sevdo* jsou např. také tato trojverší:

*hřmějí
povstalecké pušky
pod jejím krojem z muzea*

*nad ní
cválají polibky
a obnovují se blesky*

*její hrud'
píše dějiny
světových zemětřesení*

*z jejích očí
vytékají
všechny jezerní prameny*

Básně ve sbírce *Nečekaná* jsou intimní, milostné, lyrické i baladicko-elegické, vysoce filozofické a navýsost aktuální. Je v nich láska a bolest, snění a bdění, láska a smrt. Místy v nich převládá tragický elegický tón. Pokud je v nich aliterace, pak plní funkci rytmické organizace verše. Drama, něhu a krásu lásky vyjadřují např. verše:

*jsi schoulena do klubička
jako letní koroptev
před rozzuřeným ptáčníkem*

*něžně se tě dotýkám
jako nejkrásnější hrozen
v rajském loži*

Tragika milostného citu probíhá v Lazarovových básních obdobně jako v lidové lyrice. Dokonce nám v nich znějí nejen lidově slovesné výrazy a slovní spo-

jení, nýbrž také jejich melodie. A mají podobnou rytmickou strukturu. To ostatně tvoří básnický princip ve všech jeho básních. V názvech Lazarovových básní slyšíme melodii známých lidových písní. Takto se v jeho verších prolínají melodie a báseň, slovo a zvuk a umocňují tak jejich působení na čtenáře.

Působivost a citovou hloubku básní Rista Lazarova umocňuje mj. také opakování slova na začátku každého trojverší, které dokonce může tvořit první verš každého trojverší, jako je tomu např. v básni *Třikrát kohouti zazpívali*:

*třikrát
obdarováváme červánky
jarním oblečením*

*třikrát jsme hádali
jakou tíhu
minulosti obsahuje každý nový den*

*třikrát
co oko spatřilo
toho se dotkla ruka*

*třikrát kohouti zazpívali
než jsme na vlastní oči viděli
že přítomnost již minula*

Tragika lásky a tragika života se v Lazarovově poezii prolínají, stejně jako se originálním a svébytným způsobem vzájemně proplétají otázky bytí a lidské existence vůbec. Např.:

*stará rodná obloha
odcizení rapsódi
a nové okovy*

*spravedliví a kající
nahrbení výběřčí
propadlých milostných úctů*

*k lásce se i vracejí i se v ní ztrácejí
i psávají i smazávají
i se každý vzepře i se láska zapře*

*jednu máme horu
jedno máme slunce
my dva jsme jako jeden*

Není pochyb o tom, že autor promyšleně, cíleně, vědomě vytvořil jednotlivý básnický celek. Kompozičně se sbírka *Nečekaná* skládá ze sedmi cyklů, z nichž

každý tvoří sedm básní a každá z nich zase ze sedmi strof. Má tedy celkem čtyřicet devět strof, jimž předchází úvodní báseň. Dohromady tedy má celkem 1500 veršů. Mají jednotnou trojveršovou (tercínovou) metriku.

Básnická sbírka *Česko mě okouzlilo* (2006, Čechopek) má podobnou strukturu. Každá z prvních pěti básní má po sedmi tercínách, ostatní dva cykly *Pohledy* a *Lidé* se skládají ze sedmi básní a každá báseň má sedm trojveršů.

Název sbírky je složený novotvar vytvořený analogicky snad podle zeměpisného názvu (toponymu) obce Čelopek někde na Ochridsku. Druhá část slova, tj. podstatné jméno *pek* znamená žár, vedro a sloveso *peka* v přeneseném významu vyjadřuje touhu po něčem, toužebné přání, dychtění po něčem.

Prahou, která byla před sto lety městem vznešené lyriky, *průsečíkem dávných os světa* (Karl Kraus) a centrem expresionismu, bylo okouzleno mnoho cizích, pražských německy píšících i českých a slovenských básníků, prozaiků a výtvarníků. Jejich výčet by byl velmi dlouhý. A pro všechny z nich, stejně jako pro mnoho dalších obyčejných domácích i zahraničních ranních chodců, svědků či kolemjdoucích, *Praha byla krásnější než Řím* (J. Seifert). Německy píšící pražský židovský básník a prozaik Oskar Wiener (1873–1944) jí například *pohleděl do jejich hlubokých, chvějivě tajemných očí a byl jí po celý život podmaněn*. Guillaume Apollinaire v povídce z počátku 20. století *L' Otmika* vypráví mj. o staré cikánce z bosenské vesnice, která přišla odněkud z Čech a jež říká, že je to *záračná země, kterou je možno procházet, ne však tam zůstat, z obavy, aby člověk nezůstal do ní vkouzlen, očarován, vklíněn*. Za všechny ostatní zahraniční autory zde vzpomeňme aspoň ruskou básnířku Marinu Cvetajevovou (1892–1941), italského slavistu Angela Mariu Ripellina (1923–1978) a jednoho z největších řeckých básníků 20. století Jannise Ritsose (1909–1990).

Znalec, propagátor a milovník české literatury a kultury Angelo Maria Ripellino zachytil v esejistické syntéze *Magická Praha* (1973, česky 1992) Prahu jako *kulturní srdce Evropy*. Od Bílé hory po tragický rok 1968. Ripellinoovo vyznání lásky k našemu hlavnímu městu je rozsáhlé esejistické vyprávění o místech, osobnostech a jejich literárních či výtvarných dílech. Je to práce literárního historika, který své výklady ilustruje citacemi a opatřuje poznámkami pod čarou. A. M. Ripellinovi se Česko, české země a naše hlavní město staly *metaforou nezdolné magie tvoření a analogií básně zakládající svět* (Vladimír Mikeš).

Z Ripellinových subjektivních, esejisticky pojatých výkladů literárních a uměleckých jevů vystupuje mj. do popředí jeho pojetí *naší matičky* jako města tří národů, které v různých dějinných okamžicích žily společně, stály proti sobě nebo vedle sebe. Jejich příslušníci často sdíleli společný jazyk, ale jinou národnost, nebo byli stejné národnosti, ale sdíleli odlišný jazyk: Češi, Němci, Židé. Bez ohledu na jazyk, jaký tvůrci používali při tvorbě svých literárních děl, jejich názory, postoje, pohledy na svět a na umění formoval společný *genius loci*. *Vzájemné prolínání a tření tří kultur*, píše A. M. Ripellino, *vtiskovalo Praze zvláštní ráz, mimořádné bohatství prostředků a podnětů*. V prvním desetiletí 20. století žilo v Praze asi 25.000 Židů, kteří tvořili nejizolovanější národnostní skupinu,

neboť se k nim chovali stejně přezíravě jak Češi, tak také Němci. Obdobné analogie najdeme rovněž na Balkáně.

Za svého měsíčního pobytu u nás v lednu 1960 Jannis Ritsos napsal sbírku *Chromatické detaily* (česky vyšla pod názvem *Proměny nože*, 1963). Navštívil mnohá česká a slovenská města a ve svých verších i rozsáhlejších básnických skladbách oslavil Československo, Prahu i Ostravu a Bratislavu, oslavil dělného člověka, dovednost českých rukou, na Pražském hradě si uvědomil, že *historie je masiv zastaveného větru*. Sbíрка tvoří *druh vnitřního deníku mého prvního setkání s tělem a duší Československa, deníkem mého citového rozpoložení ze styku s nimi a deníkem věčného hledání onoho věčného společného prostoru (světového prostoru poezie – nejhlubšího vztahu subjektu a objektu a naopak)*, v němž *si mohou dva lidé (nebo dva národy) různých zemí, různých jazyků a různých tradic – napsal J. Ritsos*. Ve svých básních obdivoval Prahu, v níž *domy vzaly se za ruce a tančily*, v níž se lidé, kteří žijí *v šlechetném chladu poezie, chtějí otočit k smrti zády*, aby se jim dostalo více místa *ve slunečním řádu*. Básník pochopil, že když se tvoří *nové přátelství se světem, štěstí praská v kloubech hvězd a v kloubech na rukou lidí*. Obdivoval Vysoké Tatry, *Hory partyzánů. Hory, kde chodila/ svoboda nohama krvavýma/ mezi svislými slávami jedlí*.

Po návštěvě Lidic napsal rozsáhlou báseň *Poslední a První z Lidic*, v níž odsoudil válku a vyjádřil svou lásku, úctu, obdiv a pokoru k tomu, kdo přežil – poslední ze starých Lidic a první z nových: *Viděl jsem jednu noc bez konce, noc vztyčených jazyků/ jak zpleněný hřbitov zvrácených křížů z dřeva a kamene – dosvědčuje básník*.

Obdobně jako Prahu, také slovenské hlavní město navštívilo mnoho básníků. Byli jimi okouzlení, jako byl Bratislavou okouzlen Jannis Ritsos, který ji ztotožnil s celým Slovenskem a jemuž se stala láskou. Po návštěvě v letních měsících roku 1962 ji vyzpíval v cyklické skladbě *Bratislava je láska* (1963). V neobvyklých metaforách, obrazech a symbolech básník zachytil své zážitky z každodenního života lidí slovenského hlavního města. V pěti částech *Z pulsu Bratislavy/ jsem utrl těchto pět rozkvetlých ratolestí, tyto básně,/ které přináším Bratislavě/ v měsíční váze s pěti prsty vody z Dunaje – končí řecký tvůrce své básnické pásmo*.

Makedonský básník Risto Lazarov odhaloval Prahu, českou přírodu, české památky, města (Karlovy Vary, Český Krumlov, Mělník) i místa a české kulturní osobnosti a byl tím vším okouzlen. K českým osobnostem zařadil básník dokonce také rakouského hudebního génia Wolfganga Amadea Mozarta a France Kafku. Báseň *Mozart* uvozuje celý třetí cyklus sbírky nazvaný *Lidé*.

Risto Lazarov ovšem není první cizí básník nebo zahraniční host, který považuje Franze Kafku za největšího českého spisovatele. I přesto, že F. Kafka patří české německé literatuře. Někdy se o ní píše jako o pražské německé literatuře nebo o pražské židovské literatuře. Mnozí židovští autoři psali česky. V posledních desetiletích se právem píše také o moravské literatuře psané německy nebo o rakouské literatuře z Moravy. Cizinec ovšem nemusí nebo nemůže vědět, že z hlediska jazykového jak pražští, tak také moravští tvůrci byli rakouští literáti

monarchie, později občané Československé republiky, kteří psali německy. Z hlediska zeměpisného patřili (nebo mohli patřit) k německým enklávám v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Českožidovskou a židovsko-německou kulturu spojovalo s kulturou českou v jejich vzájemné komunikaci, vzájemném tvůrčím působení a soužití ve společném státě mnoho důležitých faktorů. Někteří literární tvůrci byli bilingvní nebo polylingvní a patří dnes do dějin nejméně dvou národních kultur.

Franz Kafka například v korespondenci s publicistkou a fejetonistkou Milenou Jesenskou (1896–1944), která byla jeho přítelkyní a láskou, dokonce vyjadřuje radost, že může číst česky. *Prál bych si číst Váš dopis psaný česky*, psal Mileně Jesenské, jež patřila k potomkům doktora Jána Jessenia (1566–1621), mj. rektora Karlovy univerzity, který byl po bitvě na Bílé hoře popraven na Staroměstském náměstí.

A. M. Ripellino charakterizoval Kafku jako pražského *Žida německého jazyka*, který je uzavřen *ve slovanském světě jako v karanténě*. Trpěl prý svou *jinakostí*, *cizotou jak mezi Němci, s nimiž sdílí jazyk, tak mezi Čechy, kteří v něm vidí Němce, cizince*.

Umělecky hodnotné verše o Praze napsaly desítky českých literárních tvůrců. Vzpomenu zde aspoň *pražského chodce* Vítězslava Nezvala, gejzír metafor, jež ve svých vzpomínkách *Z mého života* mj. napsal, že *ani krása města se člověku nepoddává sama. Je třeba ji stále odhalovat v souvislosti s životem, v souvislosti se svými zážitky*. Ve sbírce *Praha s prsty deště* vyzpíval tržnici i Karlův most, deštivou Prahu i noc akátů, Stromovku i pražské hradby. V básni *Hradby* jsou také verše: *Město v dáli se podobá tahací harmonice/ Z jedné strany doznívá její vrnění na druhé straně vyje pes/ Slyším tu dvojhlasou píseň/ Zamyšlenou jak samotář/ Kdyby ho tu nebylo oči hvězd by se zavřely únavou a smutkem*.

Nezvalova báseň *Celkový pohled na Prahu* končí slokou: *Hledím na světla velkého kolotoče/ Jenž svolává všemi zvony/ Všecky své bárky a zabloudilé koně/ Jenž svolává všemi zvony/ Všecka světla*.

A z mnoha českých výtvarných umělců Jiří Švengsbir nejdůkladněji prozkoumal všechna pražská zákoutí. Jeho ocelorytíny, grafické listy věnované Praze připomínají abecedu starého pražského mága. Často se ve svých grafických skicích vracel k námětu Pražského hradu a Karlova mostu. Měl radost z krásy, která ho inspirovala ke kresbám a grafikám. Rozmlouval s předměty a s realitou našeho rozporuplného světa. Syntetizoval stylizaci záznamu, skutečné podoby, příjemného estetického požitku a významového kontextu. Praha, její panorámata, architektury i malebná zákoutí byly zdrojem umělce tvůrčí inspirace.

Marina Cvetajevová si trvale zamilovala českou zemi, která jí poskytla na mnoho let azyl, a věnovala jí pozoruhodné verše *Rytíř mostník* (1923, Pražskij rycar), rozsáhlou *Poému hory* a ještě rozsáhlejší *Poému konce* a cyklus *Verše Čechám*, v nichž odsoudila okupaci Prahy a Československa německými fašisty. *Hora má čas a paměť se v ní zdvihá...* říká básnířka v první poemě. Básniřčin vztah k Praze viděné ve snu, v barvě snu, byl přirozeně odlišný od pohledu makedonského básníka.

Lazarovy verše jsou ovšem často typologicky shodné především s verši Mariny Cvetajevové z její *Poémy hory*. Srovnej:

*Dej mi promluvit o hoři:
o hoře.*

Nebo:

*Dej mi promluvit o hoři
až na vrcholku hory.*

Zatímco Marina Cvetajevová píše:

*Poslední most
(Jen smrt nám ruce roztne!)
Poslední most.
(Nepustím!) Ještě mostné,*

tak pro Rista Lazarova je

*tenhle most nad mosty
staletý
strohý a prostý*

Svrázný, zvláštní, jedinečný, neopakovatelný, procítěný i láskyplný je vztah Rista Lazarova ke Karlovu mostu:

*tenhle most se podobá brázdě
milovník
na hvězdné hrazdě*

*tenhle most mostů
nabízí snář
nezvanému hostu*

Pro Marinu Cvetajevovou je most

*Útulek, kam se chodí klást
tak bez naděje sny a něhy.
Most je vášeň nebo slast:
To věčné zatím. Mezi břehy.*

Risto Lazarov je okouzlen stříbrně se vinoucí Vltavou, kterou po obou březích zdobí mnoho historických budov a věží. Vltava, překlenutá také Karlovým mostem a mnoha dalšími novodobějšími mosty, pro básníka ubíhá *jako plynulé čtení, jež od pramene až po ústí/ daruje(š) modrookou radost/ květinám uvadlým mlče-*

ním. Nejkrásnější řeka zosobňuje osud města a země. Spojuje řeku s městem. V. Nezval se vyznal z lásky k Vltavě v básni v próze, v níž se na začátku nebo na konci každého verše mj. opakuje slovní spojení *jsi jako básník, Vltavo*.

Každý oblouk Karlova mostu je pro makedonského básníka nepřekonanou písní, je touhou a snem. R. Lazarov je okouzlen skvostem pražské architektury, který je nerozlučně spjat s řekou a městem a jenž je osazen sochami. Jsa okouzlen mostem, jenž je osázen mnoha věžemi a kompozičně harmonicky uzavřen z jedné strany Staroměstskou mosteckou věží a z druhé strany Vodárenskou věží a renesančním kostelem sv. Salvátora v Klementinu, básník obdivně a pokorně ve zkratce říká, že *most bez věže/ je jako žena bez potomků/ a květina bez vůně*.

Most je sám odvěkým snílkem i klaunem, zlobivcem a mostem všech mostů. A také *živým zrcadlem / zmizelých království*. *Most je mostem*, říká básník, *jedině když přemostuje lidská nitra, neboť jeho konec je vždycky v každém z nás*. G. Apollinaire originálně a básnickou metaforou přirovnal české hlavní město ke korábu s katedrálou na palubě, plujícím *stříbrnými a zlatými vlnami řeky* (Mojmír Horýna).

Pod střechami Hradčan, jimž dominuje gotika svatovítské katedrály, které byly a jsou symbolem české státní samostatnosti, ptáci *zobou drobtý lidských duší* a Sisyfos *každodenně koulí až nahoru kapku slzy rosy*. Až k vrcholu Hradčan *denně ... stoupá hrdost*. Právě zde, na Hradčanech je *sluneční strana ducha*. Duch je stejným prvkem jako voda a vzduch. A zatímco v jedné Švengsbírově grafice Zlatá ulička, v níž podle pověsti za vlády Rudolfa II. bydleli v miniaturních domečcích alchymisté, nad pohádkovými domečky *kráčí gryf, zvíře bájí a mýtů, vyjadřující tajemnost alchymistických pokusů a praktik*, pro Lazarova je to dnes *ulička velkých baboček ryzáků/ pohyblivá vitrína plná ponožek na háku/ ošuntělých obleků a haldy tepláků*.

Tvořivý duch žije intenzivně a plně skutečný život, abych tu parafrázoval F. X. Šaldu. Kdo nestoupal po schodech nebo ulicích nahoru, kdo neviděl místa, kde vznikaly dějiny, kdo nespátřil symboly kontinuity historického času, kdo nepohlédl na svatovítskou katedrálu, která patří k vrcholům středoevropské gotiky 14. století, románskou basiliku sv. Jiří, kdo nepohlédl shora na plynoucí řeku a na její četné mosty,

*kdo nevystoupil nahoru
nikdy nepochopil
tajemství sestupu*

A jestliže Friedrichu Nietzschemu splývalo slovo hudba s Benátkami, pak A. M. Ripellino říká: *Chci-li vyjádřit slovo tajemství jiným slovem, nalézám pouze jediné slovo – Praha*.

Pro Ristu Lazarova se Vyšehrad *tyčí do výšky/ jako obelisk/ čiré slzy*. Na Vyšehradě, na tomto *legendárním sídle prvních českých knížat*, znějí básníkovi kostelní zvony ve všech jazycích, tuší zde tajemství, která si odnesli sebou ti, jež tu žili před námi a kteří je uložili do pradávnych kořenů, aby z nich vyrůstaly náhrobní

desky. Na vrcholku se rozlévají barvy domoviny a znějí slavičí písně, odtud se vyjímají střechy, sem doléhají zvuky zvonů i hřmění, odtud je blíže ke hvězdám.

Téměř ve všech básních sbírky tvůrce soustředěně hledí do lidského nitra, do duše člověka, odhaluje ji, podává ji jako na dlani, přemýšlí o lidském osudu, o jeho touhách a přáních ve víru dějin a našeho času.

V básni *Města* oslavil Risto Lazarov obě části Prahy – Staré a Nové Město, v nichž se každé *nové ráno/ rodí jako nová pochybnost/ se dvěma svědky*. V němém úžasu hledí na renesanční domy, na jejich štíty a věže, na domovní znamení, na bohatství a mnohotvárnost architektury a je tím vším okouzlen. Je okouzlen malebností měšťanských domů a medituje o osudu člověka a města v průběhu dějin. Prochází spletitými uličkami, průjezdy, soutěskami, dvorky a tajemnými zákoutími, *v nichž hledá poledne/ v ptačích hnízdech*. Staroměstské věže nejrůznějších tvarů a výšek míří k obloze. Jako by se chtěly dotknout hvězd a Slunce. *Jenže na novém městě/ nové slunce/ si chce změnit jméno*.

Václavskému náměstí (básník užil českého hovorového tvaru Václavák) věnoval Lazarov celou jednu část skladby, neboť odtud *sluneční balónky/ zvedají radost do výšky*. A na světově proslulém staroměstském orloji, který je svědkem mnoha dějinných okamžiků, *strach/ se posunuje s ručičkami/ odnepaměti/ se prokletí/ točí v kruhu*. Básník sleduje tryskající proudy vody u Křížkové fontány, tajná zákoutí, v nichž se ukrývají milenci, je okouzlen východy slunce, jež se odráží na barokních kupolích loretánského kostela Narození Páně, kde gotické a barokní umění tvoří okouzlující soulad.

Celá báseň, která má celkem (ostatně jako všechny ostatní) čtyřicet devět veršů, graduje a kulminuje trojverším, které prozrazuje básníkovo sepětí s rodnou zemí, s dějinami své země:

*a obloha je jasná
jako poslední slza
Alexandra Makedonského*

V básni *Mozart*, která uvozuje celý oddíl sbírky, je Lazarov okouzlen géniem, jenž pochopil, že je nutné vytvořit novou, původní hudbu ryzího obsahu a dramatickosti, působivé zpěvnosti, harmonii průzračné čistoty, *že je vhodné/ vytřepat prach/ z pěti linek doby*. Ve zkratce, v náčrtu zachytil básník atmosféru města i dvorní společnost. Mozart nás obdaroval *malou noční hudbou*, ale v Praze se proslavil symfonií D dur, která sice vznikla ve Vídni, ovšem premiéru měla v Praze, a proto je označována jako Pražská. Několika Mozartovými pobyty v Praze se zapsala vila Bertramka, v níž skladatel pobýval jako host manželů Františka Xavera a Josefíny Duškových. Josefína byla Mozartovou přítelkyní. A vedle Bertramky je s Mozartem spjata také Tylovo divadlo, v němž W. A. Mozart občas působil. Mozartovo působení obohatilo dějiny tohoto kulturního stánku i české operní divadlo vůbec.

Risto Lazarov dovede ve svých básních a rozsáhlých poémách velmi citlivě, vhodně využívat nářečních lexikálních, frazeologických a sémantických prvků

a idiomů, které verše osvěžují a dodávají jim lehkost a působivost. Kvůli rýmu k makedonskému slovo *grad* dokonce užil českého slova *hrad* (*chrad*). Jedna ze zvláštností jeho veršů souvisí s básníkovou láskou ke kořenům slov. Ze starých, archaických, nářečních nebo hovorových slov často dobývá nové významové i zvukové odstíny. Někdy ovšem sklouzává ke hře se slovy, např.

rasklateni klatna
vo ulica zlatna
raspnati na platna

Jsou to však svérázné rýmy, které při minimu slov dosahují maximální účinnosti, přesnosti a vyjadřují děj. Básník se chce dobrat jádra, podstaty, řekla by Marina Cvetajevová. A obdobně jako v jejích verších, tak také v básních Rista Lazarova nemá *místo zvuk vně slova, slovo vně smyslu*. Lazarovova poezie chce zachytit vteřinový pablesk *na střepince slov* (V. Nezval).

Uvedli jsme, že tvůrce hledá tajemství slov, jejich skrytý, někde hluboko zasutý význam, příbuzenství, skládá vedle sebe stejně nebo podobně znějící slova a pokouší se dobrat smyslu, podstaty. Hledá a postupně buduje svůj vlastní výraz a tvar, svůj styl. Obohacuje jazyk prvky, které se často na první pohled nebo poslech zdají cizorodé. Jenže *nové básnictví je polychronní, je mu cizí klasické rozhraničování slohů* – psal Roman Jakobson.

Ruští futuristé prosazovali neomezené právo na neologismy. *Význam neologismů*, psal dále R. Jakobson, *je v značném stupni určen kontextem, je dynamičtější a nutí čtenáře k etymologickému myšlení*.

Lazarovova poezie ve sbírce *Česko mě okouzilo* je skutečně pravé vidění nejen Prahy a Česka, nýbrž prostřednictvím veršů o nich nové, ucelené vidění světa a života *viděné celou bytostí a vyslovené celou bytostí lidskou*. Česká země, její kultura, přírodní krásy i dějiny se staly tvůrčím podnětem, impulsem, silným inspiračním zdrojem. Pro předkládanou sbírku, stejně jako pro celou Lazarovovu básnickou tvorbu, platí slova F. X. Šaldy, napsaná před čtyřiasedmdesáti lety: *Jen tam, kde se účastní v tvorbě celá bytost lidská, obraznost i cit, intelekt i vůle, tělo i duše, smysly i duchovost, jen tam je možno mluvit o tvorbě básnické*.

(Mírně rozšířený a upravený úvod k překladu Lazarovovy sbírky *Čechovabení*, Brno – Boskovice 2007)